

Çocuk Edebiyatı ve Engellilik

Bilindiği gibi ülkemizde engellilik oranı %12.29 olarak tespit edilmiştir. Buna göre 8,5 milyon engelli vatandaşımız bulunmaktadır.¹ Etkilenen yakın aile çevresi ile beraber düşünülüğünde en iyimser tahminle nüfusun üçte birini etkileyen bir durum ile karşı karşıya olduğumuz açıktır ve ülkemiz ne acı ki engelli bir çocuk olarak yaşanması kolay ülkelere göre biri değildir.

Bu yazı ile amacım Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı yüksek lisans tezi olarak yaptığım ve 2011 Oğuz Tansel Çocuk Yazını Ödülüne layık görülen Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik 1969-2009 başlıklı çalışmamın bir bölümünü- hassas bir konuda edebiyatın tutum oluşturuca gücüne dikkat çekerek paylaşmaktır.²

Eğitmcilerin genellikle üzerinde birleştikleri konulardan biri fiziksel ve zihinsel engellilik, ırk,etnisite,din, toplumsal cinsiyet rolleri , cinsel tercih,politik tercih,ensest,intihar, madde bağımlılığı, ölüm gibi temaların hassas temalar olduğu ve sınıf içi ortamda ele alınmalarının dikkatle gerçekleştirilmesi gerektiğidir. İnsani durumlar olan bu temalardan kaçmak mümkün olmadığına göre, durumu öğrenme fırsatına çevirmek, farklı düşünceler arasında diyalog yoluyla farkındalık yaratmak ve bunu gerçekleştirirken de edebiyat eserlerinden destek almak, edebiyat eserini tartışarak farklı görüşleri anlamak, kendi önyargılarıyla yüzleşmeyi sağlamak,farklı olanla empati kurmayı başarmak eğitimciler tarafından çok kullanılan bir yöntemdir. Eğitimciler Charlotte Huck, Susan Hepler, Janet Hickman ve Barbara Kiefer engelli karakterler içeren iyi edebi eserlerin iki amaca hizmet edebileceğini belirtir. İlk olarak, kurgulanan engelli karakterin olumlu özellikleri olan bir birey olarak çizilmesi, eseri okuyan engelli çocukların karakterle özdeşleşebilmesini sağlar. İkinci olarak ise eseri okuyan engelsiz çocuklar da bir engellinin yaşamı konusunda duygudaşlık geliştirebilirler. Anlatılarda,engellilik ne abartılmalı,ne küçümsenmeli,ne romantik bir biçimde sunulmalı ne de yokmuş gibi davranılmalıdır. Özellikle önemli olan engelli öykülerinin acıma uyandırmamaları,çocuğun yapamadıklarına değil yapabildiklerine odaklanmalarıdır. Bütün iyi yazılmış öykülerde olduğu gibi karakterler çok boyutlu

¹ T.C.Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri*, (Ankara, 2002) <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> (erişim: 26 Şubat, 2010).

² Ünal Ayfer, *Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik*, Evrensel Basın Yayın,İstanbul,2011.

olarak, iyi ve kötü yanlarıyla işlenmeli, engelli karakter bir diğer karakterin iyi davranışlarına basamak taşı olarak ele alınmamalıdır.³

Eğitimci ve çocuk edebiyatı uzmanları Donna Norton ve Sandra Norton ise iyi yazılmış kitapların engelsiz çocukların engelli çocuklarla duygudaşlık kurmasını ve onları anlamalarını sağlayacağını vurguladıktan sonra, bu tür eserleri değerlendiren yetişkinlerin edebi kalitenin yanı sıra mutlaka eserin engellilik konusuna yaklaşımdaki duyarlılığını da değerlendirmelerini önermiştir. Özellikle çatışmanın çözümüne dikkat çeken araştırmacılar, yazarın çocuk öykülerinin mutlu sonla biteceği ön kabulüne uymaktansa gerçekçi ve doğal olarak o engelli öyküsü mutlu sonlanabilir mi konusunu değerlendirenin iyi düşünmesi gerektiğine değinmişlerdir.⁴

Son olarak Temple ve arkadaşlarının konuyla ilgili önerilerini değerlendirecek olursak, onlar da engelli kalıp-tip içinde sunmaktan kaçınmayı vurgulamıştır. Engelli çocuklar için “istisna çocuklar/exceptional children” terimini kullanan yazarlar, “istisna çocukların” mutlaka çok boyutlu karakterler olarak çizilmesinin üstünde durmuşlardır. Engelli çocukları kahraman gibi göstermekten ne kadar kaçınmak gerekiyorsa acıma ve anlayışa muhtaçmış duygusu vermekten de o kadar kaçınmak gerektiğini ısrarla belirtmişlerdir. İstisnai çocukların diğer çocuklar tarafından nasıl davranıldığına da önemli olduğu ve yanlış anlaşılmalardan kaçınacak şekilde anlatının ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır.⁵

Bir edebi eserde bir engellinin kendini bulması, yaşamın zorluklarıyla baş edebilmek için yeni ufuklar fark edip, yeni umutlar kazanması ne kadar önemliyse, bir engelsiz bireyin bir engellinin yaşam zorluklarını anlaması, kendi davranışlarının kolaylaştırıcı mı zorlaştırıcı mı olduğunu düşünmesi, empati kurabilmesi, ön yargılarından sıyrılabilmesi de o denli önemlidir. Çocuk edebiyatı ise bu köprüyü kurabilecek gizil gücü olduğu için önyargıların en aza indirgemekte ve engelli

³ Huck,Charlotte; Kiefer,Barbara;Hepler,Susan; Hickman,Janet, *Children's Literature in the Elementary School*, (McgrawHill, New York ,2004),s.440.

⁴ Donna Norton ve Sandra Norton, *Through the Eyes of the Child-An Introduction to Children's Literature*, (Ohio: Merrill Prentice Hall, 2003), s.388.

⁵ Temple, Charles. Miriam Martinez, Junko Yakota, Alice Naylor. *Children's Books in Children's Hands*. (Boston: Allyn and Bacon, 2002), 113.

engelsiz bireylerin insan olarak buluşabilmelerini sağlamada çok önemli bir yere sahiptir. Bunu edebi ölçütlerden ödün vermeden yapabilen eserler en ideal eserlerdir.

Acaba Türk Çocuk Edebiyatı'nda 1969-2009 yılları arasında yazılan çocuk öyküleri yukarıda sıralanan iyi kitap özelliklerine uygun mudur? Edebiyatın tutum oluşturuıcı özelliği engelliliğe ilişkin nasıl bir tutuma yol açmış olabilir?

Bir ilk çalışma olan *Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili* incelemesi 1969–2009 yılları arasında yazılmış ve erişilebilen 40 anlatıyı kapsar. 40 yıllık süre zarfında 40 anlatıya ulaşılabilmiş olması ve özellikle 3–8 yaş grubuna yönelik kitaplardan biri hariç diğerlerinin baskılarının tükenmiş olması, tezin ilk sonucunu da ortaya koymuştur. Erken çocuklukta farklılığa saygı yaratabilmek için çok önemli olan çocuk edebiyatı eserleri eksiktir. Benzer şekilde ilk gençlik çağına (12–18 yaş) yönelik telif eserimize de rastlanmamıştır. Bir diğer eksikliği hissedilen kaynak da engelli kitaplarına ilişkin bibliyografya çalışmasıdır.

40 yıllık sürede üretilen ve erişilebilen 40 anlatı 5 kriter göz önüne alınarak incelenmiştir. Bu kriterler aile çevresi, okul çevresi, arkadaşlık çevresi, dış çevre ve engellinin iç dünyası olarak belirtilebilir.

Konumuz açısından en önemlisi engellinin iç dünyasını anlayabilmektedir. Ancak araştırma sonuçları engellinin iç dünyasını değil engellinin iç dünyasına ulaşma zorluğunu ortaya koymuştur. Eserlerin yalnızca üçünde engelli ben anlatıcı vardır. Diğer anlatılarda ya tanrısal anlatıcı ya da engelsiz bir ben anlatıcı görülmektedir. İkinci grup eserlerde anlatıcının ve engelsiz diğer karakterlerin engelliye ilişkin duygu ve düşünceleri ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Engellinin iç dünyasına çok az yer verilmektedir. Engellinin iç dünyasına ulaştığımız anlatılarda ise en yoğun duygu “normal”leşmeye, herkes gibi olmaya duyulan özlemdir. Bazen kıskançlık ve öfke duygusuna da rastlanmıştır. Ancak bu duygular geçicidir ve hemen kontrol altına alınır. Arkadaşlarla beraber olabilme ihtiyacı en yoğun sezilen

duygudur. Arkadaş alayı ise engelliye en çok yaralayan durum olarak saptanmıştır. Tecrit olmamak, arkadaşsız kalmamak için bazen engelliler gerçek duygularını bastırabilmektedir. Engellinin iç dünyasına ulaşma çabaları, aslında engellinin nasıl dışarıdaki olarak konumlandığını açığa çıkarmıştır. Hem 40 yıl içinde 40 anlatı olması, hem anlatılarda engelli karakterin ben anlatıcı olarak yalnızca 3 eserde yer alması, hem de engelli karakterlerin daha çok yardımcı karakter konumunda kalması ve eserin engelsiz karakterlerin engelli karakterle ilgili duydukları, düşündükleri olarak gelişmesi bu dışarıdaki konumu pekiştiren verilerdir. Neden sadece 3 anlatıda ben anlatıcı kullanılmış sorusuna yanıtlım iki yönlüdür. İlki ,yazarların bir engellinin iç dünyasının nasıl olduğu konusunda yeterince deneyimli olmamaları, ikincisi de engelli bir ben anlatıcı karakterle engelsiz bir çocuk okurun özdeşim kurmakta zorluk çekebileceği endişesidir. Nedeni ne olursa olsun ortaya çıkan edebi eserlerde bile engelli karakterin "dışarıda", "kenarda" olarak konumlanmış durumudur. O kadarki anlatıların bir bölümünde engelli karakter hakkında engeli dışında hiçbir insani bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Hüseyin Ergül'ün "Sakat Çocuk" öyküsünde okul bahçesinde zorba çocukların dayağından kurtarılan koltuk değnekli çocuk tek sözcük etmeden koltuk değneklerine dayanıp okulun bahçesini terk eder.⁶ Bu karakter hakkında adının İhsan olduğunun dışında hiçbir şey bilmeyiz. Anlatıcı "Bu çocuk ne hissediyor vururken? Hasta mı, sadist mi, zevk mi alıyor? Diyelim bu öyle. Ya ötekiler? Neden engel olmuyorlar? Haksızlığa dövülen bir çocuğun güçsüzlüğüne neden tepki göstermiyorlar?"(15) diyerek, öykünün eleştirel iletisini pekiştirse de engelli karakterin iç dünyasını bilemeyiz. Engelsiz olanın davranışını sorgulayan engellinin iç dünyasını merak bile etmez. Burada da engelli iç dünyasıyla sunulmamış, bir alay nesnesi olarak, bir kalıp tip olarak sunulmuştur. Engellinin yardımcı karakter olarak kurgulandığı bir başka

⁶ Ergül, Hüseyin. Sakat Çocuk. İstanbul, n.a, 1981.

anlatıdan örnek vererek engellinin iç dünyası araştırmasının ortaya çıkardıklarını sonlandırırım. 2007'de yazılmış *Sevginin Kuş Kanatları* 171 sayfalık bir romandır.Engelli karakter Dilek bu romanın 98.sayfasında ortaya çıkar .Dilek tavşanlara niyet çektirerek yaşamını kazanan Bekir amcanın kızıdır. Her zaman Bekir amcayı görmeye alışık okul çocuklarından bir grup günlerdir onu göremeyince evini bulur,ziyarete gelirler ve ortopedik engelli Dilek ile karşılaşır. Dilek'le tanışan kızlar iç sesleri ile düşünürler. "Eksikli biri ile söze nereden başlanırdı? ⁷ Görüldüğü gibi eksikli sözcüğü kullanımı mukteditrin engelli bedene bakışındaki "eksiği" ortaya koyar.Engel kişiliğin önüne geçmiştir. Dilin olumsuz,incitici,kendini küçük ve eksik duyurucu,beden fonksiyonları tamam olanın üstün insan olduğunu sezdirici sayısız örneği tez için incelen kitaplarda mevcuttur.Ancak bu yazının amacı dil ve dilin yansıttığı ideoloji konusunu derinlemesine irdelemek olmadığından arzu eden okurlar tezime başvurabilirler. Anlatının bu karşılaşmadan sonraki bölümünde olaylar Gülce'nin Dilek'e bilgisayar alınmasını organize etme çabaları ile sürer. Bilgisayar alınır,tekrar Dilek ziyaret edilir,bilgisayar teslim edilir. Dilek çok sevinir. Bu sahne okurun Dilek ile son karşılaşmasıdır. Sonra evden çıkınca çocuklardan biri Dilek hakkında şu son sözler eder: "Belki inanmayacaksınız ama, Dilek'i görünce öyle üzüldüm ki. Her şeyi unuttum. Ne iyi ettik de geldik."(s.163) Bir defa daha engelli ile karşılaşmanın üzülecek bir durum olduğu iletisi okura verilmiştir, Dilek'in iç dünyası üzerinde ise hiç durulmamıştır. Roman, esas olarak bir engelliye yardım faaliyetini konu eder. Burada niyet ne kadar iyi olsa da engelli karakter kurguyu iletirmek için bir araç olarak kalmıştır. Bu anlatıda görülen yardım edilen insan konumundaki engelli karakter,bir çok anlatıda görülür. Yaşamın içinde engelsizle eşit duruşu olan

⁷ Güneş, Ekrem. *Sevginin Kuş Kanatları*. İzmir: Tudem, 2007,s.98.

,hatta kimi zaman yaptıklarıyla engelsizlerin yaşamına değer katan karakterler sayılıdır. Horoz Adam ve Korsan'ın⁸ işitme engelli Yağmur'u, Patenli Kız'ın⁹ Şerare'si, Yarım Adam'daki¹⁰ Bekir Bey, Dolunay Dedektifleri'ndeki¹¹ görmeyen Gago, okulunu satranç şampiyonasında temsil eden "Satranç Birincisi" öyküsündeki¹² Murat ve Terzi Masalı'ndaki¹³ ortopedik engelli Zera bu güçlü betimlenmiş karakterlere örnektir.

Ben anlatıcı tarafından hikaye edilen ve incelenen 40 kitap arasında engelli karakterin arzulanan hususlara en yakın çizildiği anlatı Sevim Ak'ın Horoz Adam ve Korsan anlatısıdır; zaten bu eser IBBY Outstanding Books For Young People with Disabilities kataloğuna (Uluslararası Çocuk ve Gençlik Kitapları Birliği Engelli Gençler için Öneçikan Kitaplar Kataloğu) da ülkemizden bir kitap olarak seçilmiştir.

Kırk yılı kapsayan bir perspektif içinde engelliler aile, okul, arkadaş ve dış çevre ilişkileri içinde incelendiğinde yavaş da olsa bir değişimin söz konusu olduğu iddia edilebilir. Aile çevresi açısından engelliye “kir”, “leke”, “utanılacak” kişi olarak gören anlayış değişmekte engelli çocuğu ile iletişim kurabilmek için eğitim alan (*Patenli Kız*) ya da sportmen engelli çocuğu ile gurur duyan (“Rekortmen Tekerlekli Sandalye”)¹⁴ ailelere son yıllarda rastlanmaktadır. Ancak bu durumun henüz yaygın olmadığı ve engelli çocuklarını halen saklayan aileler olduğunu da yine çocuk edebiyatı eserleri, (*Patenli Kız, Horoz Adam ve Korsan*) aracılığı ile saptanmıştır. Bu kitaplar sınıf içinde kullanıldığında mutlaka eleştirel

⁸ Ak, Sevim. *Horoz Adam ve Korsan*. İstanbul: Can Çocuk, 2008.

⁹ Cemali, Zeynep. *Patenli Kız*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı, 2003.

¹⁰ Tuğcu, Kemalettin. *Yarım Adam*. İstanbul: Şenyıldız Kitapları, 1987.

¹¹ Yener, Mavisel. *Dolunay Dedektifleri-Dehşet Mektupları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.

¹² Ünüvar, Zehra. *Sihirli Sözcükler*. İzmir: Tudem, 2009

¹³ Çınaroğlu, Ayla. *Terzi Masalı*. İstanbul: Uçanbalık Yayınları, 2009.

¹⁴ İzgü, Sevin. “Rekortmen Tekerlekli Sandalye.” *Dev Adamlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2003.

bir tartışma ortamı sağlanmalı ve engellilerin toplumla kaynaşması için bireysel olarak yapılabilecekler konuşulmalıdır.

Engelli okul çevresi içinde incelediğimizde kurgulanan engelli-öğretmen ilişkisinin, istisnalar olmakla beraber, genellikle engelli destekleyen bir tutum içinde ele alındığı saptanmıştır. Çevre şartları, merdivenler, tuvaletin yeri, merdiven korkulukları, işaretlendirme gibi okula erişimi kolaylaştıran konularda eskiye göre bir düzelme görülmüşse de bu ilerleme yetersizdir. Okulun fiziki çevresi sosyal yaklaşımla engellinin yaşama dâhil olmasını kolaylaştırıcı biçimde düzenlenmemektedir.

Engelli arkadaş çevresi içinde incelediğimiz zaman, engellinin en çok yaşamın bu alanında örselendiği saptanmıştır. Engellinin dış çevre içinde incelenmesi iç mekandan dış mekana çıktığı söylenebilir. İlk eserlerde pencerenin arkasından oyun oynayanları seyreden "zavallı sakat" son yıllardaki anlatılarda yerini kitap yazar,paten kayan,tekerlekli sandalyesi ile sınıfını satranç şampiyonasında temsil eden engelliye bırakmıştır.

Son bir söz ders kitaplarına ilişkin söylemek gerekir. Yazının amacı ders kitaplarında engelliliğin temsilini incelemek olmamakla beraber , bu konuda yapılan bir çalışmayı vurgulamadan bu kısa yazı eksik kalmış olur. *Ders Kitaplarında İnsan Hakları:İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları* için başlıklı araştırmada zikredilen şu şiir durumun hassasiyetini örneklemeye yeterli olacaktır:

"Bir eksiklikdir sakatlık/Yaşam boyu duyulan/Sakatı hor görme,nerede görsen tut elinden,anla dilinden/Yabana atma,derdine bir dert de sen katma.¹⁵

Yukarıdaki şiir engellileri temsildeki "özetleyici" yaklaşımı açıkça göz önüne serer.Engelli yalnızca engelleri çerçevesinde ele alınmış,üstten bakan dille

¹⁵ Bağlı, Melike Türkan ve Yasemin Esen (editörler). *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003,sayfa 140.

yaklaşmış, kimliği, kişiliği yok edilmiştir. Bu dizeleri okuyan bir çocuğun tutumunun etkileneceği ve kendini engelliden üstün göreceği açıktır.

Sonuç olarak, edebi eserler okurda tutum oluşturma gücüne sahip anlatılardır. Ülkemizde engelli çocuğu diğer arkadaşları ile eşit tutan anlatı sayısı ya yok (okul öncesi) ya da yetersizdir (12-18 yaş grubu). Engelliliği konu eden anlatılarda dil muktedir öznenin bakışını, değerlerini, ideolojisini yansıtan bir vasıta olarak dikkatle incelenmeli ve dilin bilinç oluşturuıcı özellikleri gerekirse sınıf içi eleştirel tartışmalarla açılmalı, farkındalığı yükseltmek amaçlı -engelliliğe yönelik olumsuz tutumların ve kalıp yargıların hep dille taşındığına dikkat çekilmelidir.